UOT № 63. , 65. / 65.01

Mirzaur Vüqar oğlu HÜSEYNLİ
"Odlar Yurdu" Universitetinin magistrantı
E-poçt : mirzaurhuseynli@gmail.com,

Nərgiz Şamil qızı XALIQOVA
"Odlar Yurdu" Universitetinin "İqtisadiyyat və iqtisadi münasibətlər" kafedrasının iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
E-poçt : nara_xaliqova@mail.ru
https://doi.org/10.30546/4.71.73001.2025.003.048

QEYRİ-NEFT SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNİN RƏQABƏTQABİLİYYƏTLİLİYİNİN ARTIRILMASI YOLLARI

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi qeyri-neft sənaye müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasında olan əngəl və problemlərin araşdırılması və bu istiqamətdə yeni istiqamətlərin yaranmasına həsr olunmuşdur.

Tədqiqatın metodologiyası – Tədqiqatda sistemli və kompleks yanaşma əsas götürülmüş, həm keyfiyyət, həm də kəmiyyət metodlarından istifadə olunmuşdur. Əsasən statistik təhlil, müqayisəli analiz, SWOT və PEST təhlil metodları tətbiq edilmişdir. Sahə üzrə aparılmış empirik müşahidələr və ekspert rəyləri də metodoloji bazanı tamamlamışdır.

Tədqiqatın tədbiqi əhəmiyyəti – Tədqiqatın nəticələri qeyri-neft sənaye müəssisələrinin idarəediciləri üçün praktik tövsiyələr təqdim edir. Bu nəticələr strateji qərarların qəbulunda, innovasiya siyasətinin formalaşdırılmasında və bazar payının artırılmasında istifadə oluna bilər. Həmçinin, dövlət orqanlarının sənaye siyasətini daha effektiv qurmasına töhfə verə bilər.

Tədqiqatın nəticəsi – Tədqiqat nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, qeyri-neft sənayesində rəqabət qabiliyyətinə təsir edən əsas amillər innovasiya, texnoloji modernizasiya, insan resurslarının inkişafı və dövlət dəstəyidir. Müəyyən olunmuşdur ki, bu sahələrdə sistemli yanaşma rəqabət üstünlüyünün əldə olunmasına şərait yaradır.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – Tədqiqatda qeyri-neft sənaye müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinə təsir edən faktorlar Azərbaycan kontekstində ilk dəfə geniş şəkildə təhlil edilmişdir. Mövcud elmi ədəbiyyatda çatışmayan yerli spesifikaya uyğun analizlər aparılmış və yeni yanaşmalar irəli sürülmüşdür. Tədqiqat, həmçinin, sektor üzrə rəqabət modelinin lokal versiyasını təqdim etməklə elmi yenilik dəyəri daşıyır.

Açar sözlər: qeyri-neft sənayesi, rəqabət qabiliyyəti, iqtisadi şaxələndirmə, innovativ inkişaf, sənaye müəssisələri, dövlət dəstəyi, texnoloji modernləşmə, bazar rəqabəti.

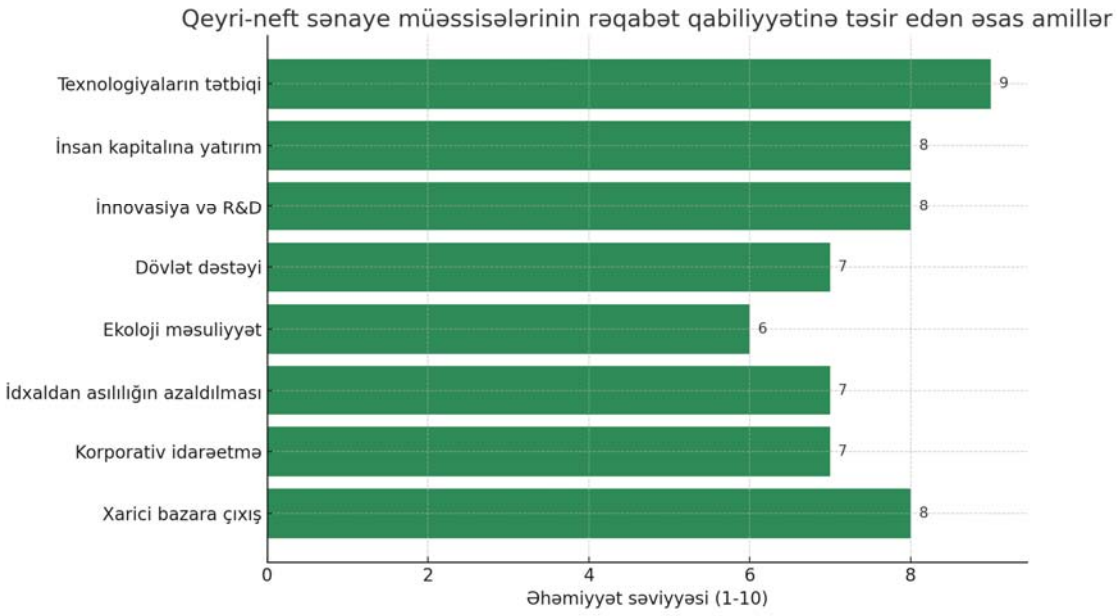
Giriş

Azərbaycan iqtisadiyyatında son illərdə həyata keçirilən islahatlar və strateji baxışlar qeyri-neft sektorunun inkişafını prioritet sahəyə çevirmişdir. Bu kontekstdə qeyri-neft sənaye müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması həm milli iqtisadi təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi, həm də beynəlxalq bazarlarda mövqelərin genişləndirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qlobal iqtisadi inteqrasiyanın dərinləşdiyi bir dövrdə müəssisələrin dayanıqlı rəqabət aparmaq imkanları onların texnoloji səviyyəsi, innovativ yanaşmaları və idarəetmə mexanizmləri ilə sıx bağlıdır. Rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün müəssisələr istehsal prosesində müasir texnologiyalara üstünlük verməli, məhsul keyfiyyətini beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmalı və insan kapitalına yatırımı prioritet hesab etməlidirlər. Yerli resurslardan səmərəli istifadə, enerji səmərəliliyi və ekoloji amillərin nəzərə alınması da rəqabət gücünü artıran mühüm şərtlərdən biridir. Rəqəmsallaşma və avtomatlaşdırma istiqamətində atılan addımlar istehsalın məhsuldarlığını artır-

maqla yanaşı, əməliyyat xərclərini azaltmağa və bazar tələblərinə daha çevik cavab verməyə imkan yaradır. Dövlətin bu sahəyə göstərdiyi dəstək, o cümlədən infrastruktur layihələri, sənaye parklarının yaradılması və güzəştli kredit imkanları müəssisələrin inkişafını stimullaşdıran əsas mexanizmlərdəndir.

Rəqabətqabiliyyətliliyin artırılması yolları

Rəqabət mühitində uğur qazanmaq üçün müəssisələr xarici bazarların tələblərini öyrənməli, brend dəyəri formalaşdırmalı və satış kanallarını modernləşdirməlidirlər. Qeyri-neft sənaye müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması yalnız texniki və maliyyə göstəricilərinin yaxşılaşdırılması ilə deyil, həm də strateji yanaşma və sistemli inkişafla mümkündür. Müasir dövrdə sənaye müəssisələri yalnız məhsul istehsal edən struktur kimi deyil, həm də innovasiyalar yaradan, yeni bazarlar formalaşdıran və bilik əsaslı iqtisadiyyata töhfə verən vacib iqtisadi subyektlər kimi çıxış edirlər. Bu səbəbdən rəqabət qabiliyyətini yüksəltmək üçün müəssisələrin fəaliyyətində çeviklik, adaptasiya bacarığı və uzunmüddətli planlaşdırma əsas meyarlar sırasına daxil edilməlidir. İqtisadiyyatın qlobal çağırışlara cavab verə bilməsi üçün qeyri-neft sənaye sahələrində çalışan müəssisələr texnoloji transformasiyalara uyğunlaşmalı, rəqəmsal həllərə və avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemlərinə üstünlük verməlidirlər. [7, səh 85-92] Məhsulun dəyər zəncirində yerli komponentlərin payının artırılması, yəni xammal, əmək və texnologiya kimi resursların ölkə daxilində formalaşdırılması rəqabət mühitinə əlavə dəyər qatır. Bu istiqamətdə həm idxaldan asılılığın azalmasına, həm də daxili bazarın stimullaşdırılmasına şərait yaradır. Digər tərəfdən, müəssisələrdə korporativ idarəetmənin inkişafı, şəffaflığın artırılması və qərarların elmi əsaslarla qəbul edilməsi istehsalın səmərəliliyinə birbaşa təsir edir. İnsan kapitalına yönəlmiş investisiyalar, yəni işçi heyətinin təlimi, peşə ixtisaslarının artırılması və yaradıcı təşəbbüslərin dəstəklənməsi uzunmüddətli rəqabət üstünlüklərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Sənaye müəssisələrinin ekoloji məsuliyyəti də rəqabət qabiliyyətinin yeni tələbləri sırasında yer almaqdadır. Yaşıl texnologiyaların tətbiqi, tullantıların idarə olunması və karbon emissiyalarının azaldılması yalnız ətraf mühitin qorunması baxımından deyil, həm də beynəlxalq bazarlarda mövcud olan ekoloji standartlara uyğun fəaliyyət baxımından vacib hesab olunur. Bu sahədə dövlətin rolu xüsusilə böyükdür. Hökumət tərəfindən qeyri-neft sənayesinə yönəlik qəbul edilən strateji sənədlər, milli prioritetlər və iqtisadi islahatlar müəssisələr üçün uzunmüddətli inkişaf platforması yaradır. Bu dəstəyin davamlı olması və bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğun təşviq mexanizmlərinin tətbiqi müəssisələrin öz potensiallarını tam reallaşdırmasına imkan verir. [3 səh. 1-3]

Qrafikdən göründüyü kimi, texnologiyaların tətbiqi hazırda qeyri-neft sənaye müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinə təsir edən əsas amillərin ən başında gəlir. Bu da o deməkdir ki, yeni texnologiyaların tətbiqi bu proseslərdə ən önəmli ünsürlərdən biridir.

Kənd təsərrüfatına yönələn diqqət isə ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması və kənd yerlərində sosial-iqtisadi inkişaf baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır. Torpaq və su ehtiyatlarından səmərəli istifadə, müasir suvarma texnologiyalarının tətbiqi və aqrar elmlərin inkişaf etdirilməsi məhsuldarlığın artmasına şərait yaradır. Fermerlərin maarifləndirilməsi, onların kooperativlər vasitəsilə təşkilatlanması və dövlət dəstəyi mexanizmlərinin daha effektiv şəkildə həyata keçirilməsi kənd təsərrüfatının dayanıqlığını gücləndirir. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı və saxlanılması infrastrukturunun inkişafı məhsul itkisini azaldır, əlavə dəyər yaradır və ixrac potensialını artırır. Rəqəmsal kənd təsərrüfatının tətbiqi isə sahənin idarə edilməsində çevikliyi təmin etməklə yanaşı, resursların optimallaşdırılmasına da imkan verir. Kənd təsərrüfatına davamlı dəstək iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda balanslı inkişafı təmin etməklə yanaşı, əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə də töhfə verir. Bu kontekstdə qeyri-neft sənaye müəssisələrinin və kənd təsərrüfatının paralel və bir-birini tamamlayan şəkildə inkişaf etdirilməsi bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının davamlı və dayanıqlı inkişafına zəmin yaradır. [4] Qeyri-neft sektorunun gücləndirilməsi üçün yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xarici investorlar üçün əlverişli biznes mühiti yaradılması, hüquqi çərçivənin şəffaf və sabit olması, mülkiyyət hüquqlarının qorunması və bürokratik maneələrin aradan qaldırılması investisiya axınını stimullaşdıra bilər. Yerli sahibkarların da bu prosesə fəal şəkildə cəlb olunması, onların innovativ yanaşmalara açıq olması və rəqabət mühitində çevik qərarvermə qabiliyyətinin artırılması sənayenin modernləşməsinə səbəb olur. Sənaye və kənd təsərrüfatı arasında qarşılıqlı inteqrasiya da gücləndirilməlidir. Məsələn, kənd təsərrüfatı məhsullarının sənaye üsulu ilə emalı yalnız əlavə dəyər yaratmaqla kifayətlənmir, həm də kənd yerlərində yaşayan əhalinin gəlir imkanlarını artırır və urbanizasiyanın mənfi təsirlərinin qarşısını alır. Kənd təsərrüfatı sahəsində innovativ texnologiyaların, xüsusilə aqrotexniki və biotexnoloji yeniliklərin tətbiqi məhsul keyfiyyətinə və çeşidinə müsbət təsir göstərir. İqlim dəyişikliklərinə uyğun adaptasiya strategiyalarının hazırlanması və aqrar sığorta sisteminin gücləndirilməsi isə risklərin idarə olunmasında mühüm rol oynayır. Fermerlərin bazar məlumatlarına çıxışının artırılması və elektron ticarət imkanlarından istifadənin təşviqi onların istehsal etdiyi məhsulların daha geniş coğrafiyaya çıxarılmasına şərait yaradır. Aqrar sahədə gənclərin və qadınların fəaliyyətə cəlb olunması üçün xüsusi təşviq mexanizmləri hazırlanmalı, bu sahədə sosial təşəbbüslər dəstəklənməlidir.[8 səh. 32-36]

Qeyri-neft sənaye müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması kontekstində turizmin rolu çoxşaxəli və strateji əhəmiyyətə malikdir. Turizm sektoru özü-özlüyündə iqtisadiyyatın dinamik sahələrindən biri olmaqla yanaşı, digər qeyri-neft sahələrinin, o cümlədən yüngül sənaye, qida sənayesi, suvenirlər istehsalı və nəqliyyat xidmətlərinin inkişafına təkan verir. Ölkəyə gələn turistlərin sayının artması bu sahələrdə məhsul və xidmətlərə olan tələbatı yüksəldir ki, bu da yerli müəssisələrin istehsal gücünü artırmaq, keyfiyyəti təkmilləşdirmək və yeni bazarlara çıxmaq üçün əlavə imkanlar yaradır. Turist axını yerli istehsalçılar üçün real bazar rolunu oynayır və onların məhsullarını birbaşa istehlakçı ilə tanış etmək imkanı verir. Turizm müəssisələri ilə sənaye sahələri arasında əməkdaşlıq platformalarının qurulması, məsələn, otellərin yerli tekstil məhsulları ilə təmin olunması və ya restoranların yerli ərzaqlardan istifadə etməsi iqtisadi zənciri gücləndirir və milli brendlərin tanıdılmasına şərait yaradır. [2] Turizm potensialı olan bölgələrdə sənaye fəaliyyətlərinin diversifikasiyası həm regionların iqtisadi aktivliyini artırır, həm də paytaxt mərkəzliyinin qarşısını alır. Yerli sənaye müəssisələri üçün turizmin inkişafı məhsul dizaynı, qablaşdırma və marketinq strategiyalarının yenilənməsi zərurətini doğurur ki, bu da onların beynəlxalq rəqabətə hazırlıq səviyyəsini yüksəldir. Turizmin təşviqi ilə bərabər sənaye məhsullarının milli mədəniyyət və irslə bağlı təqdimatı istehsalçılara qeyri-ənənəvi və yüksək dəyərli bazar seqmentlərinə çıxmaq imkanı verir. Turizmin inkişafı qeyri-neft sənaye müəssisələri üçün həm yerli, həm də xarici bazarlarda tanıtım baxımından əlavə imkanlar yaradır. Ölkəyə gələn turistlər yerli istehsal olan

məhsullarla tanış olduqca, onların öz ölkələrində bu məhsullara tələbat yaratmaq ehtimalı artır, bu isə sənaye müəssisələri üçün ixrac imkanlarının genişlənməsi deməkdir. Bu xüsusilə suvenir, milli geyim, kosmetika və ərzaq məhsulları sahələrində fəaliyyət göstərən istehsalçılar üçün aktualdır. Turizm eyni zamanda dizayn, brendinq və məhsulun təqdimatı sahələrində yeniliklərə ehtiyac doğurur ki, bu da sənaye müəssisələrinin texnologiya və innovasiyalara daha çox investisiya qoymasına səbəb olur. Beləliklə, rəqabətə davamlı məhsul ortaya çıxır və bu məhsul beynəlxalq standartlara cavab verməklə yanaşı, milli xüsusiyyətləri də özündə əks etdirir. Turizm sənayesinin artan tələbatı fonunda logistik və nəqliyyat infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, enerji və rabitə xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılması sənaye müəssisələrinin də fəaliyyətini asanlaşdırır və istehsal prosesində effektivliyi yüksəldir. Həmçinin, turizm sektorunda çalışan insan resurslarının sənaye müəssisələri ilə əməkdaşlıq etməsi nəticəsində xidmət mədəniyyəti və idarəetmə bacarıqları da qeyri-neft sənayesi sahəsinə sirayət edir. Bu, müəssisələrin korporativ imicinin formalaşmasında və müştəri yönümlü yanaşmanın tətbiqində mühüm rol oynayır. Nəticədə, sənaye məhsullarının yalnız texniki və funksional baxımdan deyil, həm də estetik və istifadəçi təcrübəsinə uyğun şəkildə istehsalı təmin olunur.[5]

Qeyri-neft sənaye müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün texnoloji modernləşmə əsas şərtlərdən biridir və bu prosesin məqsədi müəssisələrin beynəlxalq bazarda dayanıqlı mövqe qazanması, məhsul keyfiyyətinin yüksəldilməsi və istehsalın səmərəliliyinin artırılmasıdır. Ənənəvi istehsal üsulları ilə qlobal rəqabətə davam gətirmək mümkün olmadığından, sənaye müəssisələrinin müasir texnologiyalarla təchiz olunması, avtomatlaşdırılmış sistemlərin tətbiqi və rəqəmsallaşmanın genişləndirilməsi zəruri hala gəlmişdir. Bu, həm məhsul istehsalına sərf olunan vaxtı azaldır, həm də insan faktorundan qaynaqlanan xətaların minimuma endirilməsinə şərait yaradır. Rəqəmsal texnologiyaların, o cümlədən süni intellekt, böyük verilənlər analizi və IoT kimi alətlərin sənayedə tətbiqi müəssisələrin real vaxt rejimində qərar qəbul etməsini və resurslardan daha səmərəli istifadə etməsini təmin edir. Texnoloji modernləşmə eyni zamanda məhsulun dizayn mərhələsindən satışa qədər bütün proseslərin inteqrasiyasını mümkün edir və bu da bazar tələbinə çevik uyğunlaşma qabiliyyətini artırır. Yerli müəssisələrin rəqabət gücünü yüksəltmək üçün mühəndislik sahəsində araşdırma və inkişaf fəaliyyətlərinə dəstək verilməsi və texnoparkların fəaliyyətinin genişləndirilməsi önəmlidir. Bu infrastruktur təkcə yeni texnologiyaların tətbiqinə deyil, həm də yeni məhsul modellərinin yaradılmasına və elmi potensialın istehsalata inteqrasiyasına imkan yaradır. Texnoloji modernləşmə yalnız avadanlıq yenilənməsi ilə məhdudlaşmamalı, eyni zamanda idarəetmə sistemlərində innovativ yanaşmaların tətbiqini də əhatə etməlidir. Müasir ERP və CRM sistemləri müəssisələrə daxili prosesləri daha şəffaf və effektiv şəkildə idarə etməyə imkan verir, bu da müştəri məmnuniyyətinin artırılmasında və bazar payının genişlənməsində mühüm rol oynayır. Sənaye müəssisələrinin texnoloji cəhətdən inkişaf etməsi onların beynəlxalq sertifikatlar əldə etməsinə və xarici tərəfdaşlarla etibarlı əməkdaşlıqlar qurmasına şərait yaradır. Bununla yanaşı, ekoloji cəhətdən təmiz və enerji səmərəli texnologiyaların tətbiqi qlobal bazarlarda tələb olunan standartlara cavab vermək baxımından vacibdir və müəssisələrin dayanıqlı inkişaf modelinə keçidini sürətləndirir. Bu yolla həm istehsal xərcləri optimallaşdırılır, həm də ekoloji iz azaldılır. Texnologiya ilə yanaşı insan kapitalına sərmayə qoyuluşu da paralel həyata keçirilməlidir, çünki müasir avadanlığın idarəsi, təhlili və təmiri üçün yüksək ixtisaslı mütəxəssislərə ehtiyac artır. Peşəkar təlimlər və davamlı təhsil imkanları bu sahədəki bacarıqların yenilənməsinə və müəssisələrin innovasiya potensialının reallaşmasına xidmət edir. [9]

Qeyri-neft sektorunda müəssisələrin rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması üçün dövlət dəstəyi

Qeyri-neft sənaye müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması üçün dövlətin dəstəyi həlledici rol oynayır və bu dəstək bir neçə əsas istiqamət üzrə həyata keçirilməlidir. İlk növbədə, müəssisələr üçün əlverişli hüquqi və institusional mühitin yaradılması vacibdir ki, bu da onların sərbəst fəaliyyət göstərməsi, bazarda mövqelərini möhkəmləndirməsi və xarici rəqiblərlə bərabər şərtlərlə rəqabət aparması üçün şərait yaradır. Qanunvericilik bazasının sadələşdirilməsi, lisenziya

və icazə prosedurlarının asanlaşdırılması, bürokratik maneələrin aradan qaldırılması biznes mühitinin şəffaflığını və cazibədarlığını artırır. Dövlətin maliyyə dəstəyi isə müəssisələrin inkişafında xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu dəstək vergi güzəştləri, subsidiya proqramları, güzəştli kreditlər və innovasiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi formasında təqdim oluna bilər. Xüsusilə, yeni texnologiyaların tətbiqi və modern avadanlıqların alınması üçün ayrılan güzəştli maliyyə resursları müəssisələrin məhsuldarlığını artırır və onların beynəlxalq bazarlara çıxış imkanlarını genişləndirir. Dövlətin ixracatçı şirkətlərə verdiyi təşviqlər də mühüm alət sayılır, çünki bu yanaşma yerli məhsulların xarici bazarlarda rəqabət gücünü artırmaqla yanaşı, ixracatçı müəssisələrin sayının çoxalmasına təkan verir. Dövlət həmçinin infrastrukturun təkmilləşdirilməsi yolu ilə qeyri-neft sənayesinə dolayı dəstək göstərir. Sənaye parkları, logistika mərkəzləri, texnoparklar və ixtisaslaşmış emal zonalarının yaradılması müəssisələrə istehsal və satış zəncirinin bütün mərhələlərində əlavə üstünlüklər qazandırır. Belə infrastruktur mühitində fəaliyyət göstərən müəssisələr enerji, nəqliyyat, kommunikasiya və xidmət baxımından daha az xərcə və daha yüksək keyfiyyətə nail olurlar. Dövlət dəstəyi yalnız maddi və infrastruktur resursları ilə məhdudlaşmamalı, həm də insan kapitalının inkişafını əhatə etməlidir. Peşə təhsili və ixtisasartırma proqramlarının dəstəklənməsi, sənaye müəssisələri ilə təhsil ocaqları arasında əlaqələrin qurulması əmək bazarına uyğun kadr hazırlığını təmin edir və müəssisələrin işçi qüvvəsi ehtiyaclarını qarşılayır. Dövlətin elmi-tədqiqat və innovasiya yönümlü layihələri stimullaşdırması da müəssisələrin texnoloji səviyyəsinin yüksəldilməsinə səbəb olur. Elm və sənaye arasında körpü rolunu oynayan mexanizmlər formalaşdırıldıqda yeni məhsul və proseslərin yaradılması daha sistemli və davamlı şəkildə baş tutur. [10]

Qeyri-neft sənaye müəssisələrinin rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması üçün bazar rəqabəti mühüm həlqə kimi çıxış edir və bu amilin düzgün idarə olunması müəssisələrin uzunmüddətli inkişafını təmin edən əsas faktorlardandır. Sərbəst və ədalətli rəqabət mühiti formalaşdığı təqdirdə, istehsalçılar daha keyfiyyətli, daha münasib qiymətli və innovativ məhsullar təqdim etmək üçün daim öz fəaliyyətlərini təkmilləşdirməyə çalışırlar. Bu isə bütövlükdə sənaye sektorunun texnoloji yenilənməsinə, məhsuldarlığın artmasına və istehlakçı məmnuniyyətinin yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Bazar rəqabətinin güclənməsi müəssisələri yeni satış strategiyaları tətbiq etməyə, markalaşmaya daha çox resurs ayırmağa və beynəlxalq standartlara uyğun fəaliyyət göstərməyə sövq edir. Rəqiblərin çoxluğu və dinamik bazar şərtləri yalnız güclü olan istehsalçıların bazarda qalmasına şərait yaradır ki, bu da ümumi iqtisadi sistemdə effektivliyin artmasına səbəb olur.

Qeyri-neft sənayesində bazar rəqabətinin təsirləri

Təsir Sahəsi	Əsas Məzmun
1. Fəaliyyətin Təkmilləşməsi	- Keyfiyyətli və innovativ məhsullar - Müvafiq qiymət strategiyaları - Texnologiyanın yenilənməsi
2. Marketinq və Satış	- Yeni satış strategiyalarının tətbiqi - Markalaşmaya investisiyalar - Müştəri yönümlü yanaşmalar
3. Sənaye Səviyyəsində Təsirlər	- Məhsuldarlığın artması - İstehlakçı məmnuniyyətinin yüksəlməsi - Effektiv iqtisadi sistemin təşəkkülü
4. Sahibkarlıq və İnnovasiya	- Risk alma mədəniyyətinin formalaşması - Yeni məhsul çeşidlərinin yaradılması - Xidmət keyfiyyətinin artırılması
5. KOB-ların İnkişafı	- Regionlarda iqtisadi fəallığın artması - Kiçik müəssisələrin çevikliyindən istifadə - Böyük şirkətlərə qarşı dayanıqlı modelin qurulması
6. Dövlət Tənzimləməsi	- Antimonopoliya nəzarəti - Bərabər imkanların təmin olunması - Rəqabət mühitinin qorunması
7. Beynəlxalqlaşma və İxraca Çıxış	- Daxili bazarda rəqabət təcrübəsi - Xarici bazarlara uyğunlaşma qabiliyyəti - Yerli brendin beynəlxalq mövqeyə çıxması

Rəqabət eyni zamanda sahibkarlarda riskalma mədəniyyətini formalaşdırır, onları yeni məhsul çeşidləri yaratmağa, xidmət keyfiyyətini artırmağa və fərqli bazarlara çıxış yolları axtarmağa vadar edir. [1] Bu şəraitdə innovasiya və elmi tədqiqatlar müəssisələrin yaşama və böyümə strategiyalarının əsasına çevrilir. Qeyri-neft sektorunda rəqabətin effektivliyi üçün dövlətin antimonopoliya nəzarəti də mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bərabər imkanlar prinsipinə əsaslanan tənzimləmə siyasəti bazarın strukturunu sağlamlaşdırır və yeni iştirakçılar üçün maneəsiz daxilolmanı təmin edir. Kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin bazarda öz yerini tapması rəqabət dərinliyini artırmaqla yanaşı, regionlarda iqtisadi fəallığın artmasına da müsbət təsir göstərir. Bu müəssisələr öz çevikliyi və innovasiyalara daha sürətli adaptasiya qabiliyyəti ilə böyük şirkətlərin təzyiqlərinə qarşı dayanıqlı fəaliyyət modelini inkişaf etdirə bilirlər. Bazar rəqabəti eyni zamanda müştəri yönümlü yanaşmanın formalaşmasına səbəb olur, çünki istehsalçılar öz məhsullarını yalnız istehsal baxımından deyil, həm də istifadəçi təcrübəsi və xidmət sonrası dəstək kimi aspektlərdən də inkişaf etdirmək məcburiyyətində qalırlar. Bu isə qeyri-neft sənaye müəssisələrinin dəyər zəncirində daha yüksək mövqe tutmasına və yerli brendlərin formalaşmasına şərait yaradır. Rəqabətli mühitdə fəaliyyət göstərən müəssisələr üçün beynəlxalq bazarlara çıxış da daha real və dayanıqlı olur, çünki onlar artıq daxili bazarda ciddi seçimlərlə qarşılaşdıqları üçün xarici bazarlarda da uyğunlaşma qabiliyyətinə malik olurlar.[6, səh.113-120]

Nəticə

Tədqiqatın ümumi nəticələri göstərir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunun inkişafı strateji əhəmiyyət daşıyır və bu sahənin ayrı-ayrı istiqamətlərində rəqabət qabiliyyətinin artırılması milli iqtisadi təhlükəsizliyin və dayanıqlı inkişafın əsas təminatçılarından biri hesab olunur. Əldə edilən nəticələrə əsasən, qeyri-neft sektorunun əsas qolları olan kənd təsərrüfatı, turizm, sənaye və xidmət sahələrinin hər biri üzrə rəqabətliliyin təmin olunması üçün fərqli, lakin bir-birini tamamlayan mexanizmlərin tətbiqi zəruridir.

Kənd təsərrüfatı sahəsində rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün müasir texnoloji yeniliklərə əsaslanan istehsal modellərinin tətbiqi, suvarma sistemlərinin təkmilləşdirilməsi, aqroparkların və emal müəssisələrinin genişləndirilməsi xüsusi önəm daşıyır. Bununla yanaşı, fermerlərə informasiya və texniki dəstəyin gücləndirilməsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının sertifikatlaşdırılması və ixrac potensialının inkişaf etdirilməsi, bazar tələblərinə uyğun məhsul istehsalına keçid bu sahədə rəqabətliliyin əsas şərtlərindən biri kimi çıxış edir. Bu yanaşma ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi ilə yanaşı, beynəlxalq bazarlarda mövqelərinin möhkəmlənməsinə də xidmət edir.

Turizm sektoru isə həm iqtisadi, həm də sosial baxımdan ölkənin regional inkişafına və məşğulluğun artırılmasına mühüm töhfələr verə biləcək sahədir. Tədqiqat göstərdi ki, turizm sahəsində rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün infrastrukturun müasirləşdirilməsi, xidmət keyfiyyətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və regionların turizm brendinin yaradılması vacibdir. Bundan başqa, yerli və xarici turistlərə yönəlik fərqli turizm məhsullarının hazırlanması – ekoturizm, aqroturizm, sağlamlıq turizmi və mədəni turizm istiqamətləri üzrə innovativ təşəbbüslər rəqabət üstünlüyünün formalaşmasına təkan verir. Xüsusilə regionlarda turizm potensialının düzgün qiymətləndirilməsi və investorların cəlb olunması bu sahənin davamlı inkişafına şərait yarada bilər.

Sənaye sektorunda isə rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün innovasiyaların tətbiqi, rəqəmsallaşma, istehsalın lokallaşdırılması və ixrac yönümlü məhsul istehsalı əsas prioritetlər kimi müəyyən olunmuşdur. Yüngül və emal sənayesinin inkişafı, ixrac üçün beynəlxalq sertifikat və keyfiyyət standartlarının təmin olunması, eləcə də sənaye parklarının və klasterlərin təşviqi bu sahədə rəqabət qabiliyyətini gücləndirən əsas amillər sırasındadır. Yerli müəssisələrin müasir idarəetmə sistemlərinə keçidi və rəqabət mühitinə uyğunlaşma bacarığı onların uzunmüddətli bazar uğurunu təmin edə bilər.

Xidmət sektoru isə qeyri-neft iqtisadiyyatının ən dinamik və çevik sahələrindən biridir. Bu sahədə rəqabətliliyin artırılması üçün rəqəmsal xidmətlərin genişləndirilməsi, müştəriyönümlü

yanaşmanın tətbiqi, peşəkar xidmət personalının hazırlanması və texnoloji transformasiya vacib rol oynayır. Bank, logistika, təhsil və səhiyyə xidmətlərinin beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə təşkili həm daxili bazarda, həm də xarici tərəfdaşlarla əməkdaşlıq imkanlarını genişləndirir. Xidmət sahəsində innovativ həllərin tətbiqi və rəqəmsallaşma həm vaxt, həm də resurs baxımından səmərəliliyi artırır ki, bu da rəqabət üstünlüyü baxımından mühüm faktordur.

Yekun olaraq vurğulamaq istərdim ki, tədqiqat nəticəsində belə qənaətə gəlinmişdir ki, qeyri-neft sektorunun əsas sahələrində rəqabət qabiliyyətinin artırılması yalnız kompleks yanaşma ilə mümkün ola bilər. Bu, dövlət siyasətinin davamlı dəstəyi, özəl sektorun təşəbbüskarlığı və beynəlxalq təcrübənin uğurlu tətbiqi ilə birgə həyata keçirilməlidir. Hər bir sahədə rəqabət mühitinin formalaşması, innovasiyaların təşviqi və institusional islahatların aparılması Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişaf strategiyası çərçivəsində prioritet istiqamət kimi dəyərləndirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Acemoglu, D., & Restrepo, *P*. Artificial Intelligence, Automation, and Work. NBER Working Paper No. 24196 – 2019.
2. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi. Azərbaycan turizm sektorunun inkişafı: Strateji plan və perspektivlər. Bakı – 2022.
3. Becker, G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. Chicago: University of Chicago Press. Page 1-3 - 1993
4. Dünya Bankı. Climate-Smart Agriculture: Scaling Digital Technologies for Resilience and Productivity. Washington, DC – 2022.
5. Hall, C. M., & Sharples, L. Food and Wine Tourism: A Global Perspective. Abingdon: Routledge – 2021.
6. Kərimov, N. Azərbaycan iqtisadiyyatında antimonopoliya siyasətinin inkişafı və rəqabət mühiti. İqtisadiyyat və Biznes, 12(4), 113-120 – 2017.
7. Məhərrəmov, B. Qeyri-neft sektorunda rəqabət və dövlətin dəstəyi. Azərbaycan İqtisadiyyatı, 14(2), 85-92 – 2020.
8. Məmmədli, A.T. Qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların cəlbi: Azərbaycan modeli. Bakı: "Elm" nəşriyyatı , səh 32-36 – 2020.
9. Schilling, M. A. Strategic Management of Technological Innovation. New York: McGraw-Hill Education – 2020.
10. UNIDO Industrial Development Report 2013: Sustaining Employment Growth: The Role of Manufacturing and Structural Change. United Nations Industrial Development Organization – 2013.

Мирзаур Вугар оглы Гусейнли
магистр, Университет "Одлар Юрду"
Э-почта: mirzaurhuseynli@gmail.com,

Наргиз Шамиль кызы Халыгова
Университет "Одлар Юрду",
кафедра "Экономики и экономических отношений" д.ф.э.
Э-почта: nara_xaliqova@mail.ru

Конкурентоспособность предприятий ненефтяной промышленности способы увеличения

Резюме

Цель исследования – Исследование посвящено изучению препятствий и проблем в повышении конкурентоспособности предприятий ненефтяной промышленности и созданию новых направлений в этом направлении.

Методология исследования - Исследование основывалось на системном и комплексном подходе с использованием как качественных, так и количественных методов. В основном применялись методы статистического анализа, сравнительного анализа, SWOT- и PEST-анализа. Методологическую базу дополнили также эмпирические наблюдения и экспертные мнения, проведенные в полевых условиях.

Практическая значимость исследования - Результаты исследования дают практические рекомендации для руководителей предприятий несырьевой промышленности. Эти результаты могут быть использованы при принятии стратегических решений, разработке инновационной политики и увеличении доли рынка. Это также может способствовать более эффективной разработке промышленной политики государственными органами.

Результат исследования – Исследование показало, что основными факторами, влияющими на конкурентоспособность в ненефтяной промышленности, являются инновации, технологическая модернизация, развитие человеческих ресурсов и государственная поддержка. Определено, что системный подход в этих направлениях создает условия для достижения конкурентного преимущества.

Оригинальность и научная новизна исследования - В исследовании впервые в условиях Азербайджана комплексно проанализированы факторы, влияющие на конкурентоспособность ненефтяных промышленных предприятий. Были проведены анализы, адаптированные к местной специфике, чего не хватало в существующей научной литературе, а также предложены новые подходы. Исследование также имеет научную инновационную ценность, представляя локальную версию модели отраслевой конкуренции.

Ключевые слова: ненефтяной сектор, конкурентоспособность, диверсификация экономики, инновационное развитие, промышленные предприятия, государственная поддержка, технологическая модернизация, рыночная конкуренция.

Mirzaur Vugar Huseynli
Master student of “Odlar Yurdu” University
Email: mirzaurhuseynli@gmail.com,

Nargiz Shamil Khalygova
“Odlar Yurdu” University,
Department of Economics and Economic Relations, Ph.d.
Email: nara_xaliqova@mail.ru

Ways to increase the competitiveness of non-oil industrial enterprises

Summary

Purpose of the study – The study is dedicated to investigating the obstacles and problems in increasing the competitiveness of non-oil industrial enterprises and creating new directions in this direction.

Research methodology – The study was based on a systematic and comprehensive approach, and both qualitative and quantitative methods were used. Mainly statistical analysis, comparative analysis, SWOT and PEST analysis methods were applied. Empirical observations and expert opinions conducted in the field also complemented the methodological base.

Practical significance of the study – The results of the study provide practical recommendations for managers of non-oil industrial enterprises. These results can be used in making strategic decisions, formulating innovation policy and increasing market share. They can also contribute to more effective development of industrial policy by state bodies.

Research result – As a result of the study, it was determined that the main factors affecting

competitiveness in the non-oil industry are innovation, technological modernization, human resources development and state support. It was determined that a systematic approach in these areas creates conditions for achieving competitive advantage.

Originality and scientific novelty of the study – The study comprehensively analyzed the factors affecting the competitiveness of non-oil industrial enterprises in the Azerbaijani context for the first time. Analyses were conducted in accordance with local specifics, which were lacking in the existing scientific literature, and new approaches were put forward. The study also carries scientific innovation value by presenting a local version of the sectoral competition model.

Key words: non-oil industry, competitiveness, economic diversification, innovative development, industrial enterprises, state support, technological modernization, market competition.